

NÉZŐPONT

KULTÚRA ÉS ÖNISMERET

BÁNYAI JÁNOS

Szeli Istvánnak, tisztelettel

Nem jár romokon, aki a jugoszláviai magyarság nemzetiségi (kisebbségi) tudatának, nemzeti önismeretének kérdését teszi fel, és a kérdésre felelet vagy feleletek után kutat. De nem jár rózsaszínű fellegek között sem. Csúszós talajon közlekedik, ellentmondásos tények és adatok, nyugtalanító eszmék és tapasztalatok, borúlátó emlékek és reménységek között. Rejtett csapdák és váratlan akadályok is útjába kerülnek gyakran.

Vannak válaszok is a kérdésre, tudományban és publicisztikában egyaránt. De alig vannak megnyugtató válaszok. A hiányos vagy túl-ideologizált válaszok nemcsak a jugoszláviai magyarság nemzettudatáról gondolkodót sodorják kiúttalannak látszó hiányérzetbe. Azt is, aki a nem kisebbségi nemzettudatról gondolkodik. Miként Mészöly Miklós mondta a Tudat és nemzettudat című 1982-ben írt tanulmányában: „Nem tudunk szabadulni a kérdéstől, hogy mi a magyar, mi a helye a világban, van-e sajátos célvilágunk, s ha van, miért olyan, amilyen. Alapvető a gond, hogy milyen identitás-egyensúly lehetne kívánatos *egyén és patrióta*, tudat és nemzettudat között.”¹ A kérdés és egyben e hiányérzet történelmi keretét, gazdaság- és politikatörténeti vonatkozásait Szabó Miklós is megírta A nemzetfogalom változása és a magyar társadalom modernizációja² című tanulmányában, utalva arra, hogy a nemzettudat és a nemzetfelfogás változó és alakuló, szoros összefüggésben van a modernizáció, a polgárosodás, a liberalizmus és a demokrácia, a civil társadalom tényezőivel. Mindkét tanulmány jelzi, hogy a

nemzettudat és -fogalom, bár itt kisebbségi vonatkozásairól van szó, nem szűkíthető a kisebbség kereteibe, mert az egységes nemzettudattól vagy éppen annak európai változataitól elszakítva eltorzul, veszedelmesen egysíkúvá válik. A jugoszláviai magyarság nemzettudatáról mint kisebbségi tudattartalomról ezért csak a nélkülözhetetlen nemzeti és európai összefüggések keretében lehet beszélni. S ha innen indulunk, azt is beláthatjuk azonnal, Mészöly és Szabó Miklós említett tanulmányából is kiderül, hogy a nemzettudat történelmi, tehát alakuló, dinamikus kategóriaként a változás és a nyitottság megkülönböztető jegyeinek hordozója. Nincsenek időtlen és öröklődő meghatározói, s ilyen értelemben mindenképpen a kultúra része és produktuma is.

Közhellyel is kezdeni lehet: az idő mindig másképp dönt – a kisebbségi nemzettudat kérdéseiben is. Ami ma vitathatatlanul elérhető célnak, esélynek, gyümölcshozó reménységnek látszik, holnapra – az idő igazságtévő múlásának következtében – csóddé válhat, a sikertelenség és a megvertség tudatává. Ami tegnap egyetlen járható útnak látszott, mára zsákutcává, tévedéssé, evidensen hibává vált. Sőt bűnként is felróható amaz út verőinek s a rajta folyó közlekedés irányítóinak. Bűnökben és hősiességekben is az idő dönt, és mindig másképp. A prognózisok ellen beszélnek természetesen, amelyek nemcsak az időjósásban bizonytalanok, hanem a történelmi, a társadalmi és a közösségi viszonylatokban is.

Nem a prognózis, nem is egyszerűen a gyakorlati használat kérdése, de megkerülhetetlen, mert éppen a fenti átalakulásokat és mozgásokat illusztrálja, hogy miről is beszélünk, nemzetiségről vagy nemzeti kisebbségről. A kettő nem ugyanaz, bár meg kell mondani, hogy nagyjából ugyanabban az értelemben használjuk. A nemzetiség fogalmának néhány évtizeddel ezelőtti „bevezetése” a köznyelvi használatba óriási sikernek könyvelődött el mint a nemzeti egyenjogúság betetőzése, s így a kisebbség, a nemzeti kisebbség fogalma nemcsak a szóhasználatból szorult ki, hanem egy túlhaladott helyzetnek a nevévé zsugorodott, megszegyenítőnek hatott, a jogegyenlőség hiányának, afféle megbélyegzésnek, amit senki sem viselt, nem is viselhet szívesen. A gyakorlati szóhasználatban a nemzetiség szó nyert törvényesített és alkotmányos formát, azt a mindenképpen humánus elvet bizonyítandó, miszerint többnemzetiségű környezetben a létszám – a kisebbség pedig „kevesebbet” jelent a többségi létszámhoz viszonyítva – csak számadat, és nem lényegi körülmény. Tehát a kis vagy a kisebb létszám nem hozhatja magával a társadalmi élet peremére való kiszorulást, semmiféle másodlagosságot a jog és kötelesség érvényesítésében. A kisebbség szó

tartalmában rejlő utalás a kis létszámra, úgy vélték, a törvényekkel és alkotmányosan is kodifikált egyenlőségnek ellentmondó minősítés. Évtizedeknek kellett elmúlniuk, mire kiderült, hogy a szóhasználatban bekövetkezett változás felszíni, lényegét nem érintő ideológiai „csele” csupán, mert a nemzetiség fogalmának és a kisebbség fogalmának is az adott történelmi és társadalmi viszonylatoktól függő tartalma van, az itt történő változásoknak pedig semmi közük a névváltoztatáshoz, annál kevésbé, mert a nemzetiség is számszerű, mennyiségi „kevesebbet” jelent a nemzethez képest. Az idő ebben a kérdésben is másként döntött. Kiderült, hogy a szóhasználat átalakulása nem szüntette meg a negatív visszfénybe állított „kisebbségi tudatot”, de teremtett egy csillogó felszínt, ami mögött rejtetten folyt a kisebbségi tudat erőzítője. Elrejtette a csillogó felszín többek között azt is, hogy a kisebbség mint egy másik országban, illetve országokban élő nemzetről országghatárral leválasztott népcsoport népességi számarányaitól függetlenül, természete szerint, reálisan csonka, „kevesebb”, esetenként marginális, a társadalmi viszonylatok peremére szorult, és így mindenképpen támogatásra, segítségre, biztatásra vár fennmaradása érdekében. Ha ez a támogatás elmarad, vagy ellehetetlenülnek a támogatás csatornái, és ez még (el)nyomással is párosul, akkor a kisebbség két út között választhat: vagy kifejleszti önévédelmi reflexeit, vagy pedig meghasonul, s ezáltal fokozódik a beolvadás folyamata.

A többpárti politikai rendszer, ellentétben a nemzetiség fogalmát előnyben részesítő egypárti rendszerrel, ismét a kisebbség, a nemzeti kisebbség szóhasználatát szorgalmazza, mert az új közéleti és társadalmi szerkezetben ez igazabbnak látszik, már csak azért is, mert az ún. kisebbségvédelmi intézményeket és intézkedéseket kiemelte (kiemelheti) az ideológiai befolyásoltság korlátai közül, és az állam, a működő állam hatáskörébe utalja. Hiszen a támogatás különféle formáit ott kell kidolgozni. Ugyanis az állami szervek felelősségének körébe tartoznak. Hiszen a kisebbségi kulturális intézmények, a tudományos kutatási programok, az iskoláztatás, a tájékoztatás, a könyvtárellátás stb. mind állami támogatásra szorul, és nem kerülhet kizárólagosan a piacgazdaság forgószelébe.

Ebből is következik, hogy a többpárti demokrácia kisebbségi intézményrendszerének kialakítása a demokratikus szabályozás ismert (polgári) és állami formái között történhet, és semmiképpen sem tartozhat egy (akár kisebbségi) párt vagy egyetlen szervezet illetékességébe. Annál kevésbé, mert a demokratikus politikai szerkezet működésének egyik alapfeltétele, hogy minden szervezet (párt vagy civil társadalom

valamely intézménye) csak azokat képviselheti, akik erre megbízást adtak neki, és semmiképpen sem szólhat mindenki nevében.

Ebből természetesen nem következik az, hogy a kisebbségnek ki kell alakítania a demokratikus (polgári) politikai szervezetek teljes skáláját, mert erre egyszerűen nincs lehetőség. Az viszont nyilvánvalóan következik ebből, hogy a kisebbségi érdekeket a kisebbségi szervezeteken kívül más szervezetek is felvállalhatják, különösképpen azok, amelyek nem nemzeti alapokra építkeznek, a demokratikus, a liberális elvek különféle pártjai és szervezetei. Ennek különösen akkor van jelentősége, ha ezek a szervezetek olyan többnemzetiségű társadalmi közegben működnek, amelyben van hagyománya a nem nemzeti alapokra épülő demokratikus politikai organizáltságnak. Ezzel sem szüntethető meg természetesen egészében a kisebbségi népcsoport történeti csonkasága, marginalitása sem, de elejét lehet venni a teljes peremre szorulásnak, és ennek köszönhetően a kisebbségi pártok és civil társadalmi szervezetek is reális keretek között működhetnek, nem sodródva az össznépi képviselet illúziójába, amely illúzió az egypárti politika jellemzője.

Ezeket az elképzeléseket reális eséllyé az teszi, ha kialakult és viszonylag sértetlen állapotban van meg a kisebbségi nemzettudat. A jugoszláviai magyar kisebbség nemzettudata az elmúlt évtizedekben nem maradt érintetlenül, sem sértetlenül. Megemlítek két újabb kiadványt, amelyekben a nemzetiségi (a kisebbségi) nemzettudat mostanában emlegetett sebzettségére már korábban rámutattak a szerzők. Szeli István tanulmánykötete *Az erózió ellen*³ címet viseli, és – bár mostanra elavult nyelven beszél, terminológiája tehát vitatható – alapállása és gondolatmenete éppen azt célozza meg, hogyan lehetséges, milyen új intézményekkel, elvek és eszmék hirdetésével, milyen kérdések megválaszolásával vagy újrafogalmazásával megállítani a kisebbségi vagy – ahogyan ő mondja – a nemzetiségi nemzettudatban működő eróziókat, amelyek a jugoszláviai magyarság önismeretét, önmegismerési folyamatait, nemzeti és kulturális értékítéleteit, történeti érzékét bomlasztják. S természetesen a kisebbség nyelvi tudatát is. A másik könyv Ágoston Mihály *Rendszerbomlás?*⁴ című, nyelv művelő cikkek tartalmazó köteté, a nyelvromlás különböző eseteit feltárva figyelmeztet egy általánosabb veszélyre, a működő erózió egy másik változatára, amely a nyelvi tudatot veszélyezteti a nyelvi rendszer bomlását idézi elő, aminek a megelőzése sokkal összetettebb feladat, mint amennyit a nyelv művelés felvállalhat. Vannak tehát veszélyforrásai a jugoszláviai magyar kisebbség nemzettudatának, és ezekre már jó ideje odafigyel a jugoszláviai magyar tudományosság és a publicisztika is. Ezért ha az elkövetkező

időszakban kialakulhatnak a civil társadalom intézményei a Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság vagy a már évtizedek óta több-kevesebb sikerrel működő Jugoszláviai Magyar Nyelvművelő Egyesület mintájára, akkor várhatóan csökkenthető az erózió és a romlás hatása.

Annál is inkább, mert tudatosodott már, hogy a kisebbségi nemzettudatot több erőforrás határozza meg. Ezek közül csak hármát emelek ki: a) a belső forrásokat, b) az együttélés kultúráját és c) a nemzeti kultúra (az egységes magyar kultúra) felépítésében való részvételt. Érdeemes talán e három erőforrásnál egy-egy pillanatra elidőzni.

Belső forrásaiból is táplálkozik ez a nemzettudat. Az első világháború után, amikor a Jugoszláviában élő magyarság új történelmi helyzetbe került, máris fellángoltak az első viták arról, hogyan konstituálódhat kisebbségi helyzetben az itt élő magyarság. A történész Mészáros Sándor⁵ munkái tárták fel ennek az új helyzetnek az adatait és tényeit. Ezúttal csak arra mutatok rá, hogy az első kérdés, ami körül a nézetek szembesültek, a hagyomány kérdése volt, ti. hogy van-e, és ha van, akkor hogyan definiálható, a jugoszláviai magyarságnak kulturális és történelmi hagyománya. Az új helyzetben tehát azonnal a belső források kutatása került az érdeklődés előterébe. Egy sor kérdés akkor nyitva maradt, és mostanáig is nyitott, ami nem a tudományos kutatás hiányából származik, hanem a kérdés természetéhez tartozik. Ezt mutatják Bori Imre erre irányuló kutatásai.⁶ Belső forrása ennek a nemzettudatnak az önismeret, az önértékek rendszere, és nem utolsósorban az a történet, amit a jugoszláviai magyarság ebben az évszázadban a történeti folyamatok részeként önmagának és önmagáról teremtett. Megőrizte magát és erkölcsi értékeket teremtett magának. Voltak e történet során továbbvivő, szikrázó pillanatai és rettenetes kudarcai, sérelmeket viselt el, és okozott is sérelmeket. Létszáma csökkent, mert nem tudott mindig ellenállni a térség, a másik kultúra vonzásának, kihasználva a beszédnyelv, a kultúra megválasztásának el nem vitatható emberi jogát, beolvadt vagy elköltözött, de semmiképpen sem szűnt meg létezni, nem lépett le az önismeret felé vezető útról, és marandó értékeket is teremtett. Szellemieket és anyagiakat egyaránt. Elsősorban a kulturális, de nem utolsósorban a történeti érzék talaján. Ezért lehet története, ezért lehetnek önismeretét meghatározó kulturális és erkölcsi értékei, amelyekből időnként sorvadó, befelé forduló, elgyöngülő nemzeti tudata újra felépülhet.

Ezzel együtt a jugoszláviai magyarság kialakította önmaga számára az együttélés kultúráját. A jugoszláviai magyarságnak van történeti tapasztalata az együttélés kultúrájának terén. Két feltétele van (és volt) e

kultúra kialakulásának, először az együtt élő népek közösségteremtő szándéka és másodsor a mindennemű kulturális vagy más fölényérzetről való (kölcsonös) lemondás. Ezekről az alapokról épült ki leginkább íratlan, ritkábban írásos szabályrendszere az együttélés műveltségének, amely lehetőségeket teremt a nemzeti és kulturális identitástudat megőrzésére, a szokások és az öröklött közösségi gyakorlat fenntartására. A kulturális és nemzeti sérelmek megnevezése, nem pedig kihagyása segíthet hozzá eközben annak a felismeréséhez, hogy a nacionalizmus minden változatában ostoba és erkölcstelen.⁷ Az elszenvedett vagy az okozott sérelmek a nacionalizmus forrásai, hiszen nem felejthetők el, viszont túldimenzionálhatók napi politikai vagy taktikai érdekből. Ezért a kölcsonöség kultúrájában a történeti tények megértésének, a kulturális és az erkölcsi értékek kölcsonös tiszteletben tartásának külön súlya van.

Az együttélés kultúrájának sajátos tudományos műfaja a komparatiztika. A jugoszláviai magyar tudományosság egyik rendkívül termékeny ágazata ez, és Bori Imre, Szeli István munkásságával jelölhető az irodalomtörténeti, valamint Jung Károly tudományos kutatásaival a néprajzi összehasonlítás területén, más, ugyancsak fontos részkutatásokkal együtt, például a nyelvészeti összehasonlítás, a kontrasztivitás vizsgálatának eredményeivel.

Ezzel már át is léptünk a harmadik forrás kérdéskörébe. Az egységes nemzeti kultúra területére. Ez a forrás abból fakad, hogy az országhatárok szigorúsága ellenére van egységes magyar kulturális térség, amely nem egy központban alakult ki, és melynek a szerveződési elveit, irányító szempontjait nem egyetlenegy helyen fogalmazzák meg. A kisebbségi kultúra nem is gondolkodhat másként, és másban sem gondolkodhat, mint ebben az egységes kulturális térségben. Ha lemond erről a minőségről, akkor mind kulturális, mind pedig nemzeti tudata károsodást szenved. Ám hangsúlyozni kell, hogy a kisebbségi kultúra, minthogy egységes nemzeti kultúrában gondolkodik, nem semleges része, nem peremre szorult fejezete az egységes nemzeti kultúrának.⁸ Máságának, külön meghatározóinak kiemelésével a kisebbségi kultúra maga is az egységes nemzeti kultúrát műveli. Meg is teremti tehát, mégpedig nemcsak önmaga számára, hanem az egész magyarság számára. Nem véletlen, hogy az újvidéki Magyar Tanszéken magyar irodalmat tanítanak, és nemcsak annak valamely, mondjuk, kisebbségi fejezetét. Külön fontos dokumentuma és argumentuma ennek a tételnek Bori Imre irodalomtörténeti munkássága. Az avantgárd irodalmának felfedezése és irodalomtörténeti átértékelése után Bori Imre hozzálá-

tott a magyar irodalom modern irányai történetének megírásához, ami azt jelenti, hogy a jugoszláviai magyar tudományosság értékteremtő eredményeivel az egységes magyar kultúra megalkotója, szervezője és nem passzív szemlélője.

A jugoszláviai magyarság nemzettudatának ezen meghatározó elemei, természetesen, kivétel nélkül a kultúra szférájába tartoznak. Mégpedig azért, mert maga a nemzettudat is a kultúra produktuma és tényezője, legalább olyan mértékben, amilyen mértékben a történelemé. Ezért tartom kivételesen veszélyesnek a nemzettudat, különösképpen a kisebbségi nemzettudat túlpolitizálását, meg azt is, ha a politika függvényének tüntetik fel. Ezért gondolom, hogy a jugoszláviai magyarság önismerete (kisebbségi nemzettudata) ma várakozó nyitottságában van; a térségben erőteljesen lejátszódó folyamatok, a mélyen szántó struktúraváltások, az újrafogalmazott alkotmányos rendelkezések, az időszerű politikai mozgások, az állam átszervezésére való törekvések időszakában veszedelmes volna a kisebbség bezárkózása saját etnikumába, mert ez csak önvédelmi reflexeket szülne, és nem nyitna lehetőséget a felzárkózásra, az új politikai és alkotmányos szerkezetváltásokban való aktív részvételre. Az egypárti politikai szerkezet felszámolása után csak egy ilyen nyitottsággal érhető el a többpárti demokrácia adta szerkezeti és más lehetőségek közepette a kisebbségi önismeret és nemzettudat újrafogalmazása. A várakozás és a nyitottság ilyen értelemben azt is jelenti, hogy nem sodródni sem az államhatalmi többség, sem az oppozíció taktikai harcaiba, hanem stratégiai célként a demokratikus viszonyok kiépítését szorgalmazni mind a politikai viszonylatok, mind pedig a nemzeti kérdések megoldásában. Ez a nyitottság azt is jelenti, hogy a demokratikus viszonylatok közepette deplaszált lesz minden ellenségkeresés, akár a múltban, akár a jelenben. És jelenti azt is, hogy a kisebbségi nemzettudat történelmileg és társadalmilag releváns működése a létezés területén nem függhet a nyílt vagy kevésbé nyílt fenyegetésektől, sem a fokozott, a felcsigázott veszélyeztetettségérzés hirdetésétől. A jugoszláviai magyarság nemzettudatát nem fenyegetik nagyobb veszélyek, mint a jugoszláviai nemzetek és más kisebbségek nemzettudatát, amennyiben az új körülmények között nem önjelölt messiásokban, sem paternálásra hajlamos törekvésekben nem keresi önismeretének esélyeit, hanem a demokratikusan berendezett civil társadalom feltételei között, és ehhez belső forrásaiból, az együttélés kultúrájából és az egyetemes magyar kultúrából merít erőt és tapasztalatot, bölcsességet és józanságot.

Jegyzetek:

- ¹Mészöly Miklós: *A negyedik út*. 1990. 27.
- ²*Változás és állandóság*. Tanulmányok a magyar polgári társadalomról. Szerk.: Kárátson Endre és Várdy Péter. 1989. 100–127.
- ³Szeli István: *Az erózió ellen*. 1986. L. az azonos című fejezetbe sorolt tanulmányokat.
- ⁴Ágoston Mihály: *Rendszerbomlás? (Nyelvhasználatunk zavarai)* 1990.
- ⁵Šandor Mesaroš: *Položaj Mađara u Vojvodini 1918–1929*. 1981
- ⁶Bori Imre: *A jugoszláviai magyar irodalom története*. 1969; *Irodalmunk évszázadai*. 1975; *A jugoszláviai magyar irodalom rövid története*. 1982
- ⁷Danilo Kiš: *Gorki talog iskustva*. 1990. Mirko Kovač is azonos módon nyilatkozik a nacionalizmusról.
- ⁸Tíz évvel ezelőtt Alexa Károly hosszú interjút készített Mészöly Miklóssal. Érdeemes ennek a régi interjúnak néhány mondatát újra felidézni: „Egy biztos: távlatilag végképp semmire nem vezet, ha különböző kapcsolatainkban – burkoltan vagy kevésbé burkoltan – az idegenben élő magyarok számára előfeltétellé tesszük a szemléleti-ideológiai »felzárkózást«, a felzárkózás reklámértékű mímelését és az effélének látványos jutalmazását. Ez mint cél, irreális, és mint tét, a legkevésbé sem demokratikus. Sem itt, sem ott. Aminek egyedül lehet csak értelme: önmagunk lehető legdemokratikusabb cseréjének a biztosítása. De nézzünk innen odaát: ők egy más országban otthont, boldogulást találtak. Tudjuk, hogy ez sehol, senkinek nem könnyű dolog. Az élet rendje viszont – és szükségszerűen az idő is megteszi a magáét –, hogy ezt az új nemzetkertet, miliót nem egyszerűen csak vállalják, elviselik, hanem egy új és jogos önérzettel tudják a magukénak. Ha ezt nem vesszük figyelembe, rossz pszichológiával közeledünk feléjük. Van itt azonban egy döntő mozzanat: a határon túl élő magyarok döntő többségénél – már amennyire statisztikailag meg tudom ítélni – ez egyáltalán nem jelenti a magyarságtudatuk *ilyen vagy olyan formájának* feladását.” Mészöly Miklós: *A pille magánya*. 1989. 198.

ÉRTELMISÉG ÉS KISEBBSÉG

*Interjú Szeli Istvánnal**

Sokan és sokszor megfogalmazták már, hogy az értelmiség saját népének mindenese. Mennyire helytálló ez a megállapítás egy kisebbségben élő etnikum értelmiségénél, illetve személy szerint az Ön életútjával kapcsolatban?

Egy kissé régimódinak tűnik ez a megfogalmazás az értelmiség ilyen szerepéről. Romantikusnak, teátrálisnak s főleg: ma már pontatlannak érzem. Lehet, hogy a falusi tanító, a lelkész, az állatorvos vagy a mezőgazdász bizonyos értelemben még ma is mindenese a népének, a kisebbségi etnikumhoz tartozó talán még inkább, de az utóbbi majd fél évszázad szociális átrendeződése egyre kevésbé mutat ebbe az irányba. Az urbánus értelmiségi esetében pedig aligha ismerhető fel az effajta elkötelezettség. A „szolgálat”, a „vezetés”, az „útmutatás” értelmiségi funkciója a miénknél zártabb, elszigeteltebb, belterjesebb közösségekben jut inkább kifejezésre. A háború előtti „népiesek” fogták így fel pl. az író vagy a pap szerepét, de a nem egyértelműen „népies” irány követőit, nálunk pl. Szentelekyt és Herceget is megérinti ez a felfogás, noha – véleményem szerint – inkább irodalmi hatásként, pl. Móricz Zsigmond ihletésére. Herceg harmincas években írt novelláinak élményanyaga világosan mutatja, hogy a szociális és a kisebbségi téma szorosan egybefonódik, s ennek együttlításából ered az értelmiségi funkciók ilyenféle felfogása is nála. Jómagam soha nem éltem falusi környezetben, nincsenek közvetlen tapasztalataim és értesüléseim az ilyen elvárásokról, az elhivatottság itt említett formájáról és gyakorlatáról, ezért a „mindenes” értelmiségi szerep vállalásának egy másféle értelmezéséről szólnék. Olyanról, amely az értelmiségi feladatok munkámmal kacsolatos ellátásával, a nemzetiségi magyar kultúra, tudomány, publicisztika, oktatás, irodalom, művészet és a művelődés egyéb ágazatainak az ápolásával és fejlesztésével vannak összefüggésben. Aból a realitásból indulok ki, hogy bizonyos szakterületek művelése, különösen a humán tudományoké, nem csekély (objektív?) nehézséggel

*Részlet a *Magyar Tudomány* 1991. 4. számában megjelent hosszabb interjúból. A beszélgetést Tóth Pál Péter vezette. Szerkesztőségünk eltekintett a közölt szöveg rövidítéseitől.

jár. Így például a történelem, a nyelvtudomány, az irodalom- és művelődéstörténet, a néprajz stb., de a hozzájuk kapcsolódó diszciplínák is: régészet, muzeológia és mások. Nemcsak a kellően képzett szakemberek csekély száma és az utánpótlás nehézségei okoznak gondot, hanem az intézmények (levéltárak, könyvtárak, gyűjtemények, kutatóintézetek stb.) megközelítése és használata, a szakirodalom beszerzése és így tovább. Önmagában már ez is kellőképpen magyarázza, hogy a tudományos dolgozónak, a kutató szakembernek itt szerteágazóbb a tevékenysége, sokrétűbb a munkája, teendőinek szélesebb a köre, mert sok hézagot kell betöltenie, sok hiányt pótolnia. Már a Tanszék és az Intézet munkájáról szólva is rámutattam, hogy mi mindenre kellett gondolnunk munkánk során, a képzésformák meghatározásakor, a munkatervek meghozásánál. De nemcsak a kényszer, hanem a valós szükséglet is a „mindenességet” követeli meg tőlünk. Ennek a logikája talán abból az indítványból világlik ki leginkább, amelyet egy nemzeti-ségi kutatóintézet felállítására tettem még a hetvenes évek közepén. A betérjesztés abból indult ki, hogy a hivatalos politika az ország népeinek egyenjogúságát és egyenrangúságát szorgalmazza, de ez az elv tudományos intézeteink és intézményeink programjába, munkaterveibe legtöbbször csak valamilyen manifesztumként kerül bele, esetleg alkalmi, másodlagos, kiegészítő, öngazoló alibitevékenység formáját ölti, de koncepció és rendezőelv híján, holott még az orvostudományban, a közgazdaságtanban, a „reáliákban” is érvényt kellene szerezni az olyan vizsgálatoknak, amelyek eredménye nélkülözhetetlen az említett elv megvalósításához. Hadd idézzek ebből a szövegből néhány gondolatot, pl. mindjárt az első mondatot: „Politikai programunk igen magas igényeit a nemzeti egyenjogúság vonatkozásaiban aligha tudjuk kellő mértékben kielégíteni, ha határozataink és döntéseink hátterében nem állnak ott az együttélésből származó kérdések tudományosan felmért, kivizsgált és ellenőrzött tényei, tehát azok az eredmények, amelyeket az ilyen jellegű kutatásokból és elemzésekből nyerhetünk.” A zárógondolat pedig szorgalmazza, hogy: „... Vajdaság, mint e kutatás szempontjából legalkalmasabb médiuma az országnak, létesítsen egy olyan intézetet, amely az erők legmegfelelőbb összpontosításával, átgondolt és hosszabb távra kidolgozott programjával hozzájárul e problémakör tudományos megismeréséhez és a konkrét feladatok megoldásához. Csak egy ilyen szélesen megfogalmazott programtól várhatjuk, hogy a kor igényeinek megfelelő módon a polgári kultúra literátorságra szűkített

hagyományait felszámolva nyúljunk feladatainkhoz. Ennek az elgondolásnak a háttérében tehát nem a kulturológiában újabban gyakran emlegetett »frontális módszer« áll, hanem egy történelmileg kialakult társadalmi szükséglet.” – Talán ebből is kitetszik, még ha az indoklás fogalmazása magán viseli az alkalom frazeológiai jegyeit is, hogy a „mindenesség” számunkra, az értelmiségi feladatokat vállalók számára, nem a mindennapi élet ügyes-bajos dolgaiban való gyámolítással vagy eligazítással azonos fogalom, hanem a létkérdések sokoldalú és a kisebbségi élet egészére tekintő feltárását jelenti. Boldoggá tenne az a tudat, hogy ehhez személy szerint is hozzájárultam.

Okkal és joggal az értelmiség felelősségének a kérdése is ismételten és ismételten megfogalmazást nyer. Professzor úr szerint mit jelent ez a kisebbségi sorban?

Azt hiszem, hogy a felelősség – mint erkölcsi kategória – egyetemes kötelezettsége a társadalomban élő embernek. Bizonyára nem lenne jó, ha pl. a „többséghez” tartozó értelmiségi másféle felelősséget érezne és vállalna a „maga” közösségéhez tartozó emberért, mint értem. S áll ez fordítva is. Végső soron a „felelőségek” másféleségéből ered a bajok legtöbbször a nemzetiségileg vegyes társadalmakban. Nem hiszem, hogy bárhol is nagy tetszésre talál, mégis úgy fogalmaznék, hogy a kisebbségi sorban élő ember felelőssége azzal mérhető, mit tesz a felelőségek oszthatatlanságáért.

Az elmúlt évtizedekben számos alkalommal kinyilvánították, párt- és egyéb dokumentumokban rögzítették, hogy a nemzetiségi kérdést példás módon megoldották Jugoszláviában. Hosszú időn keresztül Magyarországról nézve is úgy tűnt, hogy a környező országokhoz viszonyítva itt a legjobb a kisebbségben élő magyarság helyzete. Az elmúlt években azonban egyértelművé vált, hogy a valóságban ez megközelítően sincs így. Mi volt Ön szerint a forrása és miből táplálkozott ez az ellentmondás?

A nemzetiségi kérdés megoldására vonatkozó „pozitív”, „helyes”, „példás” stb. jelzők mindig relatíve értendők, mert csak az összehasonlításban kaphatnak értelmet. De nemcsak a jelzett régióra kell tekintettel lenniük, hanem földrészünk egészére, hisz ma ennek a mércéje is csak Európa lehet. A román, a csehszlovák vagy a szovjet gyakorlattal

összevetve a jugoszláv példa valóban jóval előremutatóbb volt, és sokkal több politikai bölcsességről tanúskodott. Hozzájárulhatott ehhez a köztársaságok és tartományok kevésbé keményen központosított államszerkezete (vagy egváltalán ilyenek létezése) az említett országokkal szemben. Az ún. „finn modell” mellett azonban már korántsem látszik „példamutatónak”. Nem árt azonban azt is tudni, hogy a skandináv népeket nem terheli a súlyos történelmi örökség, a többszázados ázsiai típusú leigázás, az európai fejlődéstől való leszakadás, a vallási, kulturális, nyelvi megosztottság oly sok ballasztja, mint Délkelet-Európát, benne a jugoszláv népek többségét. Különösen fontos ennek a számbavétele a komparatista számára, akit lelki, gondolkodásbeli, szellemi magatartásformák érdekelnek, de ami még a jogtudomány, a politológia vagy közgazdaságtan kutatójának sem lehet közömbös. Ez utóbbiakat főként azért említtem, mert a nemzetiségi viszonyok vizsgálatában leggyakrabban valamilyen keret vagy háttér fölrajzolásához szolgáltak, noha a kisebbségi etnikum helyzetének megállapításához elsőrendűen fontos a szerepük. A jugoszláv nemzetiségi politika rövidzáratai talán éppen abból erednek, hogy dokumentumaink nagyobbára a „nyelvek, kultúrák szabad fejlesztésének” ügyévé szűkítették a kérdést, a marxista doktrína ellenére, amely azokat a gazdasági-termelési viszonyok függvényeként kezeli.

A kérdés azt várja el (s ezt magunk is fontosnak látjuk), hogy mutassunk rá a nemzetiségi kérdés megoldásának kudarcaira, arra, mik az okai, hogy a jugoszláv gyakorlat igen sokszor önmaga szintje alatt maradt. Láttuk, hogy milyen nagy horderejű események és fordulatok szabdalták fel a háború utáni korszak fejlődésfolyamatait, s hogy ennek a során az (szövetségi vagy köztársasági) állam szerepe hol erősödik, hol csökken. Egy összehasonlító alkotmány- vagy jogtörténeti tanulmány bizonyára megerősíthetné azt a véleményünket, hogy az állam hatalmának, jogkörének, funkciójának a növekedése mindenkor fordított arányban állt a nemzetiségek egyébként is viszonylagos egyenrangúságával, önkormányzati lehetőségeivel, általában véve a „helyzetével”. Lehetetlen feladat, hogy a népegészségügytől a lakosságvándorlásig, a külföldi munkavállalástól a nyelvi disszimilációig ennek minden vonatkozását akár csak meg is említsük, ezért a problémakörnek csupán egyetlen cikkével, a nyelv és az állam összefüggésével, illetve a belőle származó gondokkal foglalkozunk igen röviden. Annál is inkább ezzel, mert a nemzetiségek helyzetét meghatározó bizonyos más tényezőket eléggé standard elemeknek lehet minősítenünk, főleg a termelés,

a gazdasági élet, a foglalkoztatottság, a nemzeti jövedelemben való részesedés stb. vonatkozásaiban.

Alapvetően tévesnek, elhibázottnak, tudománytalannak, antihumánusnak, egyszerűen ostobának tartom azt a felfogást és kiinduláspontot, amely a nyelvet és a nyelvhasználatot az államhatalom gyakorlásával hozza összefüggésbe, annak rendeli alá, jogot formál a „szabályozására”, megszbja használatának a körét, ezzel beavatkozik életfontosságú funkcióiba. A nyelv nem zászló, kokárda, vitézkötés vagy más kétes értékű nemzeti attribútum. Nem is csupán az államszerkezet működtetésének az eszköze, nem felségjel, nem ideológiák és politikai programok eleme vagy az állampolgársághoz való jog föltétele. Ezért nem is lehet állami szabályozás tárgya, használatát tehát nem lehet „megengedni”, „betiltani”, korlátozni, szabaddá vagy kötelezővé tenni, netán a BTK jogkörébe utalni. Herdertől fogva a „természeti jog” fogalomkörébe tartozónak tudjuk, ahogy ma mondanánk, az „alanyi jogok” körébe. Kosztolányi nyomatékosan figyelmeztet, hogy a nyelv: lélek. Tehát: képzelet, emlékezés, ismeret, értelem, tudat, gondolkodás, akarat, átélés, érzelem, indulat, tudás, tapasztalat, érzékelés, hangulat és még sok egyéb rendszere. Következőleg: aki a nyelvet szabályozza, az az integrális embert szabályozza. A nehezen változó, beidegzett rendszert idomítja az állam sokszor változó normái, érdekei, követelményei szerint. Eleve adott ellentmondás ez, de amivel a soknyelvű és soknemzetiségű közösség jogalkotásában messzemenően számolni kell. Persze, a civil társadalom nem mondhat le arról, hogy funkciói végzése szempontjából mérlegelje a nyelvhasználatot, tehát nyilván el kell tekintenie attól, hogy a költő nézőpontjához alkalmazkodjon a nyelvkérdésben. Csakhogy az eljárások, intézkedések, a „szabályozás” milyensége nagymértékben függ az állam mindenkori állapotától: nemzetközi pozíciójától, belső viszonyainak kiegyensúlyozottságától, „veszélyeztetettségétől”, demokráciájának fejlettségi fokától stb. Nekünk e tekintetben nem sok okunk van a dicsekvésre. Az 1948-as nyitást Európa felé (Sinkó szerint a „második jugoszláv forradalmat”) nem követte a társadalom demokratikus átalakulása. Továbbra is az állam (a párt) tartott igényt a gazdasági, a társadalmi, a kulturális és a tudományos élet irányítására. A művészetek, a filozófia, a szépirodalom liberalizálódó szelleme, másfelől pedig a politikai vezetés konzervativizmusa között növekedett a feszültség, az elmerevedett, betokosodott államvezetés nem volt képes az újításra. A baj forrása tehát a pártállam koncep-

ciójának az erőltetése, a demokratikus tendenciák fékezése, a különféle szabadságjogok visszafogása, ami a nemzetiségi viszonyokban is észlelt zavarokhoz vezetett. A kulturális szférában: az iskolák, intézetek és intézmények önállóságának a leépítése, az „ésszerűsítés” címén történt átszervezése, integrálása; a színházak, egyesületek, folyóiratok, szerkesztőségek liberalizálódó szellemiségének visszaszorítása stb. Példák: az Új Symposion, a szabadkai Népszínház, az adai Szarvas Gábor Nyelvűvelő Napok, a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság körüli bonyodalmak. Ebbe a kontextusba kell a kisebbségi nyelvhasználat kérdését is helyezni.

A pártállam keretei között Jugoszláviában, illetve a Szerb Szocialista Köztársaságban milyen lehetősége volt egy kisebbségi sorban élő értelmiséginek, hogy azt a népességet, amelyből vétetett, képviselje, hogy érdekeit megfogalmazza?

A kérdés olyan alaphelyzetet föltételez, hogy adva volt egyfelől a pártállam a maga minden elvetemültségével, másfelől pedig a védekezésre kényszerített kisebbség, amelynek egy szakadatlan önvédelmi harcra kellett berendezkednie. Ezt a képet kell egy kissé körültekintőbben fölvázolni. Nem vonható kétségbe ui., hogy a jugoszláviai magyar sajtó, színház, az iskolák, a rádió, a Tanszék, a televízió, a kulturális intézmények egész sora önerőből jött létre, ahogy mondani szoktuk: önbeporzással. Nem diplomáciai alkudozások eredményeként, s nem is mindig a kisebbségi értelmiség kezdeményezésére. Viszont az is igaz: általában politikai indítékokból, nem pedig a kisebbség műveltségi szintjének a javítása kedvéért. Ellenzéki pozíciókon állva aligha lett volna elképzelhető ezek realizálása. Viszont a mai, még inkább a kívülálló szemlélet hajlamos arra, hogy a harminc–negyven évvel ezelőtti magyar értelmiségi magatartást emiatt mint a rezsimmel való kacérkodást fogja fel. A válasznak tehát szükségképpen differenciáltabban kell a kérdést megközelítenie: az érdekek, az igények, a szükségletek mellett a lehetőségek, a föltételek, a megvalósíthatóság szempontjait is figyelembe kell vennie.

A népoktatás és a sajtó volt az a két terület, amely a kulturális tevékenység említett koncepciója miatt nem tette szükségessé az „igénymegfogalmazásokat”. Sokkal inkább az egyesületi élet, a közép- és felsőfokú oktatás, a nyelvápolás, a tudományszervezés. A politikai közelmúlt egyes szakaszainak többször is említett sajátosságai itt is mindig

másféle lehetőségeket és megoldásokat kínáltak fel, mert a kultúra, az oktatás, a művészetek, a tudomány hol ideológiai, hol pénz- és káderügyi, hol sajátosan nemzeti vetületei kerültek előtérbe. Mindvégig azonban egyik legfontosabb föladat volt a magyar kultúra külön szempontjainak a tudatosítása és elfogadtatása a fölsorolt területeken. Annak a mérlegelése, hogy az adott szituációban a kulturális kormányzat intézkedése összhangban van-e a nemzetiség érdekeivel, hogyan hat ki azokra, milyen következménnyel járhat. A folytonos átszervezés kórjában szenvedő oktatási rendszer viszonyai között különösen fontos volt ezeknek az igényeknek a megfogalmazása, mert a nagyvonalú reformtervezetek erre nemigen gondoltak, különösen ha országos vagy köztársasági szintű reformokról volt szó. Így volt ez pl. amikor a kulturális kormányzat tervgazdálkodási dogmái a szakosított oktatás ijesztőre méretezett felaprózásával (s ezzel egyidőben a nemzetiségi tanulók és oktatók szétszórásával) teljesen szétzilálta a működő iskolarendszert, hatalmi szóval megszüntette a gimnáziumokat, technikumokat, tanítóképzőket, szinte kizárva a nyelvek szerinti oktatás megszervezésének a lehetőségét. Vagy pedig, mint két évtizede is, a vajdasági egyetemek és főiskolák tízéves fejlesztési távlattervének kidolgozásakor, amelyet a belgrádi közigazgatási intézet anélkül készített el, hogy figyelemre méltatta volna a szociális és demográfiai meghatározókat, a sajátos nemzetiségi igényeket. Nos, a „kisebbségi érdekek megfogalmazása” a nem demokratikus viszonyok között az ilyen esetekben nemigen járhatott eredménnyel, még ha a bürokratikus intézkedések teljes fiaskója világosan megmutatta azt is, hogy ezek a „külön érdekek” egybeesnek az egyetemes érdekekkel. Nehéz lenne most már a fölhozott példákból nemzetiségellenes szándékokra következtetni, mint ahogyan naivság lenne kizárni az ilyen tendenciák lehetőségét is. Mindenesetre jó tudni, hogy az újabb demokratizálódási folyamatok megkísérlik a számunkra is megfelelő korábbi iskolarendszer rekonstruálását, de kétségtelen, hogy a jó évtizedes balsikerű experimentum súlyos károsodást okozott a magyar értelmiségi utánpótlásban.

Provokatívnak tűnhet a kérdés, de nem azzal a szándékkal fogalmazom meg. Az elmúlt évtizedekben s Szerbiában lényegében még ma is a hivatalos politika, a hatalom a névleges kisebbségi jogok ellenében a kisebbség teljes lojalitását követelte meg, várja el, s amilyen mértékben ennek az elvárásnak a hatalom megítélése szerinti a kisebbségben élők megfelelnek,

úgy ismerte el, ismeri el a kisebbségi tevékenységét s biztosítja társadalmi felemelkedését. Nem túlságosan nagy ár ez egy igazgatói, főmérnöki, egyetemi tanári, szerkesztői stb. címért?

Ha nem akarom annak tekinteni, akkor is ad personam fogalmazott kérdésre kell választ adnom, legalábbis keresnem, annak ellenére, hogy a benne foglaltakat aligha vehetném magamra, hisz az említett pozíciók, de különösen az egyetemi tanaré, aligha tekinthetők „pozícióknak”, nem szólván az igazgatói és szerkesztői címről (az is voltam), mert ezek – nemzetiségi letétben – sokkal inkább a felelősségre vonás, a leváltás, a felfüggesztés, a sokféle vesszőfutás rizikóját jelentik, s legfeljebb ha a túlélés egzisztenciáját. Ízlésem ellen való, hogy ezt konkrét, személyes példával igazoljam. Az biztos, hogy a hivatalos politika Jugoszláviában (is) megkövetelte a kisebbségek lojalitását, csakúgy, mint akár a nyugati „nagydemokráciáknál”. S míg ez az elvárás nem fajul zsarolássá, a fönntmaradás feltételévé, bármilyen presszió eszközévé, mindaddig nincs ellentétben a nemzetközi jogrendszer normáival, sem az ENSZ okmányában lefektetett elvekkel. Hogy azonban ez mikor és hol minősíthető *követelménynek, elvárásnak, föltételnek* a hatalom részéről, másfelől pedig *meghódolásnak, lemondásnak, megalkuvásnak* a kisebbség (vagy tagjai) részéről, nos, ez a kérdés már sokkal szövevényesebb, s mindig egyedre lebontott esettanulmányt kíván. Hadd viszonzozzam hát a „provokációt” valami hasonlóval: ennyire sarkított (vagy inkább általánosító) kérdést csak az tud megfogalmazni, aki sohasem élt kisebbségben, következőleg hajlamos a generalizálásra. Hogy egy folyóirat szerkesztői stallumának a vállalása milyen szituációban minősül mamelukságnak vagy milyenben lesz egyértelmű a kiállással, ez valóban csak beható vizsgálattal dönthető el.

Professzor úr élete a magyar nyelvű oktatással, kutatással fonódott össze. Milyennek látja és hogyan ítéli meg a jugoszláviai magyar nyelvű oktatás és tudományosság helyzetét, további lehetőségeit?

Ha arra gondolok, hogy az elmúlt négy és fél évtized alatt nagyrészt sikerült megteremtünk a jugoszláviai magyar műveltség korszerű intézményeit, fölnevelnünk szakembereit, kialakítanunk munkaformáit és eszközeit, megerősítenünk a kisebbségi ember kulturális öntudatát, akkor több-kevesebb megnyugvással nézhetünk az elkövetkező időkre,

noha jól tudjuk, hogy ez a teendők soha véget nem érő sorát jelenti. Ha viszont a majdnem kaotikusnak mondható általános – gazdasági, politikai, társadalmi stb. – állapotainkra gondolok, akkor ugyanilyen mértékben vesz erőt rajtam az aggodás, az elbizonytalanodás. Nincs más hátra, mint hogy nagynevű elődünkkel együtt mondjuk: sors bona, nihil aliud...

KISEBBSÉGI ÉRDEKVÉDELEMRŐL – MA

VÁRADY TIBOR

Talán akkoriban történt a váltás, amikor 7–8 évvel ezelőtt Újvidék és Szabadka közt a vonatban velem szemben két fiatalember a *Dnevnik* anyakönyvi híreit olvasta hangosan, aztán a nevekből kiindulva számolták, majd burkolatlan lelkesedéssel megállapították, hogy az elmúlt héten Újvidék községben több magyar halt meg, mint amennyi született. Egyetemisták lehettek a buzgó újságolvasók, akiknek sikerélményét Musilra gondolva próbáltam magyarázni. A *Tulajdonságok nélküli ember* írója szerint „az élmények függetlenednek az embertől. . . ; ugyan ki mondhatná meg manapság, hogy ha valaki haragszik, haragja valóban az ő haragja, mikor annyian beleszólnak, annyian jobban tudják, mint ő?!”

Ma már közhely, hogy a TESTVÉRISÉG–EGYSÉG és ÖNIGAZGATÁSI SZOCIALIZMUS süllyedésével egyelőre minden szerveződés főtengelye (vagy egyetlen tengelye) a nemzet. Egy civilizációs ház lepattozott, amint lehúzták a védőburkot, új még nem alakult. Csupszon kerültek a napvilágra az erőviszonyok, és megszámláltatásunk újra polgárjogot nyert. Nemcsak a szerveződésnek, szinte minden egyébnek a főtengelye is a nemzet lett – ki-ki a nemzeti érdekként felcsillámló célokban leli fel érdekeit, és a sajtóban, a köztudatban kóválygó nemzeti haragban keresi saját haragját.

A civilizációs váltásban lehullik az okok, célok és ürügyek teljes hálózata, és a többségi nemzet ezek közvetítése nélkül igyekszik meglátni és megvalósítani érdekeit. Megszűnnek azok a távlatok, melyeknek vizuális lényege benne volt már az első osztályos tankönyveinkben is: kis traktor, kis gyárkémény, kis színház mutatta, ami a régi rossz országban volt, nagy traktor, nagy gyárkémény, nagy színház jelezte a felsza-

badulás utáni statisztikai növekedést, és egyszersmind a történelem irányvételét. Ennek az igazsága megszűnt; megmaradt azonban a kis-traktor–nagy-traktor látásmód. Azzal, hogy most a korábbi Szerbia és egy mitikus szerbség a nagy traktor. A felsejlő cél a visszatérés, és ennek alapvető eszköze a nemzeti tudatébresztés. Ha a többségi nemzetben elterjed a meggyőződés, hogy valamiben igaza van, és valamire joga van, akkor minden önsúllyal és meggyőző szavazattöbbséggel gördül már a cél felé (amennyiben az a lehetséges mozgásterületen belül van).

Hol van ebben a képletben a kisebbség helye? Mik lehetnek a kisebbségi érdekvédelem új eszközei? Az első lépéseket az előttünk induló többségi nép példája sugallja. Ha nehezebben és több kezdeti bátorságot igényelve is, de megindul, majd polgárjogot nyer a kisebbségi nemzeti szervezkedés, és az első eredmények a tudatébresztés síkján mutatkoznak. A felébresztett tudat nem képes azonban önsúllyal érdekeket biztosítani. Ez a különbség többség és kisebbség között. Nemzeti jogaink, méltóságunk, mivoltunk hangsúlyozása – még ha ezt mértékkel és ésszerűen tesszük is – nem eredményez megfelelő iskolahálózatot vagy nyelvhasználati törvényt. Ha pedig engedünk azon sugallatoknak, melyek azt követelik, hogy hagyjuk el mi is az unalmas mértéktartást (miért lenne nekünk kevesebb jogunk a hangoskodásra) – egyenesen önnön érdekeink ellen fordulunk.

Nem akarom lebecsülni sem a tudatébresztés jelentőségét. Értelmet adhat annak, hogy kitartunk nyelvünk és kultúránk mellett. Bátorságot is adhat. Nem mindegy, hogy hányan döntenek úgy önmaguk tudatára támaszkodva, hogy magyar iskolába adják a gyerekeiket. (Persze, ha van magyar iskola.) Igen fontos az is, hogy legyen, aki panaszainkat tudatosítja, és hangosan kimondja.

Azt akarom viszont mondani, hogy különbség van többség és kisebbség között, már csak abban is, hogy mennyire függvénye a tudatébresztésnek az érdekvédelem. A kisebbségi érdekvédelemnek sarkalatos követelménye, hogy ne fogadja el egyedüli szerveződési tengelyként azt, mely kisebbségünket mutatja. Az egysíkú rétegződés megbontása, a közös nevező variálása, árnyalása mindig kisebbségi érdek volt. Egy nemzetiségi lap védelmében például sokkal több fegyvertársat találunk, ha a kinyilvánított közös nevező a sajtószabadság – nem pedig egy etnikum – védelme. (Ez persze azt is feltételezi, hogy mi se csak akkor védjük a sajtószabadságot, ha magyar lapról van szó.)

Ma kétségtelenül szükség van egy olyan szervezetre, mely a mai alap-erővonalakat követi. Más szóval, a többségi nemzeti szervezetek mellett nemcsak jogosak, hanem nélkülözhetetlenek is a kisebbségi nem-

zeti szervezetek. A korábbi képletnek a lényege az volt, hogy a kisebbség reprezentánsai ott voltak a „struktúrákban”, esetenként ott tettek is valamit nemzetiségük érdekeinek védelmében, néha rájuk való tekintettel tettek valamit mások; de lényegében megbízatásuk nem azokon múltott, akiket képviselni hivatottak lettek volna, lojalitással sem saját nemzetüknek tartoztak. Ez a megoldásváltozat különösen akkor válik tarthatatlanná, amikor a testvériség–egység és a harmónia leple alól felbukkannak a (tényleges vagy vélt) csupasz nemzeti érdekek.

Mindez azonban nem jelenti azt, hogy jelenlétünk nemzeti szervezetre korlátozódhat. Lehet kulcsfontosságú pillére a kisebbségi érdekvédelemnek egy nemzeti alapon épülő szervezet, de csak egy összetettebb érdekvédelmi koncepción belül. Egy „magyarok itt – szerbek ott” alapállás egyszerűen nem hozhat eredményt. Ott kell lennünk a civil társadalom valamennyi pórusában, megbecsüléssel közelítve a többségi nemzet (szerbek) és minden más nemzet felé. Ott kell lennünk az újságírók szervezeteiben, a környezetvédők között, akár a női lobbyban vagy a kosárlabdaklubban. Nézet- és sorsközösséget kell keresnünk és vállalnunk szakmai szinten, rokon elvű politikai szervezetekben. Fontossá válhat mindenki, aki szakmájában számít, akit munkatársai megbecsülnek – és aki mások közt és másokat tisztelve is kitart magyarsága mellett. Kisebbségi érdekvédelem egyszerűen nem megy mások megnyerése nélkül.

A váltás éveiben egy-egy nemzet vagy nemzetiség tagjai szükségszerűen és sorsszerűen egymásra lesznek utalva. Ezen a ponton két kísérettel kell szembenéznünk. Először is, közelebről nézve egymást, rájövünk, hogy mindnyájan magyarok vagyunk, de nem egyforma, egyformán gondolkodó és egyforma megoldásokat látó magyarok; a különbözőség pedig az egy-párt–egy-ideológia, kis-traktor–nagy-traktor örökségét követve mindig árulásgyanús. Magunk közt kell először is elhinni és gyakorolni a pluralizmust. Megbocsáthatatlan hiba lenne, ha csak azokkal látnám magam érdekvédelmi sors- és cselekvőközösségben, akik az érdekvédelmet pontosan úgy képzelik el, ahogyan én látom, és ahogyan itt leírtam. Másodszor, a nemzeti szerveződések és kizárólagosságok éveiben ellen kell állnunk a teljes külön-lét csábításának. Kisebbségi helyzetben, a teljes külön-lét tulajdonképpen kívül-lét. Távol-létünkben sztereotípiák és elvont anyakönyvi adatok lépnek a helyünkbe. Nem a kulturális, személyi vagy egyéb autonómia lehetőségét és értelmét akarom ezzel tagadni, de azt hangsúlyozni akarom, hogy ezek is csak a többségekkel egyetértésben alakíthatók ki – és tarthatók fenn.

Kisebbségi érdekvédelem csak akkor lehet hathatós, ha nemcsak az etnikai rétegződés vonalait követve alakítunk közösségeket és szövetségeket.

(Magyar Szó, 1991. augusztus 18.)

KELTA BÁRD SIRATÓÉNEKE I. E. 100 KÖRÜL

G U E L M I N O S Á N D O R

Szokni vagy szökni – béna múltak
 hitvány kérdései – részeg fél-
 álomban dülöngélnék vissza:
 ez a választás már eleve
 haldokolt; maradni – ezer érv
 sorakozik köréd, életre
 egy szólít, s minden további csak
 le a földre mutat:
 igen, ott
 sikoltnak atyáid csontjai,
 anyák foszló haján dereng a
 kósza víz; gyönyörű testüket
 e méla barázda kenyérré
 oldja fel: könnyed, sós falatok
 – könnyel énekelnek:
 hallj oda!
 Mert te itt vagy otthon,
 bárhova nézz,
 ott már sose lennél itthon,
 bárhova térj;
 s ha e táj nyelvedet feledné
 – Istened elhagyott? – szarkaláb,
 berkenye, százszorszép, gólyahír –
 borzong még, ha egykori
 nevéen
 szólítja majd a szél;

ízleled a
szóknak szépségét, egyedi mind;
Róma nekik adhat új nevet,
s mi más lesz mégis akkor;
limesek hullnak, hullámanak,
belül az éj, kívül vad világ,
dühödt légiója vesztegel
még,
most, hogy csatarendbe álltak
birodalmi cézárok, kutyák,
fől- és kicsap a láng, tempós
legények
 űznek, szabadcsapatok,
jön a trák kultúra, penge, kés,
elmetszve lelkünk,
 faggyal, köddel;
Számadást kéne vetni, mert a
jövő
 hamis arcát mutatja
vesztesnek, bocsánatot ne kérj,
ha gyenge voltál,
megérdemelt sorsodért az eget
vádolnád,
 hiába,
erőtlen kezedből a kő,
mit feldobnál, visszahull;
szokni nem tudsz, nem is engedik,
latin leszel és provincia,
szökni még barbárabb égtájra,
hideg rokonok közé – minek?
Maradni, akkor is, ha vége,
különös értéket
 nem hoztunk
létre,
voltunk – mint megannyi más,
ért minket dicsőség, utolért
tiprás –, voltunk
gyümölcse nyárnak s télnek hava,
időben kóvályogva kissé

– magunkat mesékkel áltattuk;
 Fénytelenül igaz – s rettenet:
 pusztuló, menekvő nemzet még
 jelet – önmagáról sohasem hagyott,
 röghöz a gyáva nem kötődik, rohan,
 s amit elejt közben, a nyom, légy piszok
 csak, ideiglenes;
 századok óta hisszük:
 a föld –
 azé lesz végül, aki
 beletemetkezik,
 rendezve koponyát, rendezve csontot
 – szabályos szeliden;
 és dallammal sarjad a fű,
 tavaszkor kelta dal,
 kelta sír zenél,
 mindegyik zöld kis szál
 peng, mint a
 bárdoknak hangszere;
 Róma már törvényt ül fölöttünk,
 itt dobog tajtékos, bamba nép,
 lesve, lihegve zsákmányt ingyen,
 dús vagyont remél;
 övék a jog, fegyverrel írták,
 miénk a félelem – létmodell,
 s amíg őrlődik,
 bomlott e sors,
 veszni, veszni kell;
 honnan várhatnál segílyt, te rongy,
 kitől, te édes, züllött nemzet,
 magad is rászántottál másra,
 tapintatból – ennyi tellett;
 Most gyenge vagy, békét kívánsz,
 de a bércre fölfelé menet
 kinek fogtad önzetlenül pártját,
 hogy, ím, rögtön hadba szállva mentsen,
 ki vallaná barátnak – a keltát?

Nóni, majd bukni: ez a történelem.
És nyögve bár, vacogva, sírva,
miként a könyvekben meg lesz írva
– Pannónia behódol. . .

1991. július



Balázs G. Árpád: Munkáscsalád, 1924